

H289 Knypplerska och den saknade kn-serien¹

2024-11-25

Sven Erik Mattsson

Inledning

I artikeln H289 Knypplerska [1] från 1989 ges en lista med fyra kn-serier. När jag en tid därefter fick en kopia av färgkortet för H289 så visade färgkortet att H289 tryckts vid fem tillfällen. Det väckte min nyfikenhet att hitta en femte serie som troligen fanns dold i någon av de andra fyra serierna som rapporterades i artikeln.

Jag har samlat på mig H289 sedan dess. Det första tecknet kom när jag räknade rest på ett häfte med kn i blockstil. Det finns en lång serie med kn i blockstil i intervallet 17896–68633 som har kombination med cyls. Om division av kn med 6 och ger decimaldelen $x.6666$, rest 4, så skall häftet ha c 1 och blir resultatet $x.1666$, rest 1, så skall häftet ha c 2. Plötsligt hade jag ett häfte i intervallet och det uppfyllde inte detta villkor. Den andra kn-serien med kn i blockstil har kn i helt annat intervall, 84779–01120. De resterande två kända kn-serierna har kn i antikva. Detta häfte kunde inte tillhöra någon av de fyra kända kn-serierna så det gav en ledtråd till var den korta serien kunde finnas. Den saknade serien hade troligen inga kombinationer med cyls. Hade den haft det så hade den haft det så hade det nog redan varit upptäckt genom beräkning av rester. Det är lätt att fokusera på häften med kombinationen kn + cyls och bortse från häften med enkla kn. Detta uppmuntrade mig. Häften med enkla kn i blockstil är inte dyra och jag trodde att det skulle bli en enkel match att kartlägga serien. Jag har köpt alla sådana häften jag sett i det aktuella intervallet i över 30 år. Resultat är endast 27 stycken häften med kn varav tre med kn + RT men de täcker väl ett intervall av den storlek på knappt 13-tusen kn som färgkortet anger.

Att räkna rester är ett sätt att hitta häften med kn i blockstil som inte hör hemma i den långa serien som har kombinationer med cyls. Häften med kn i intervallet 16–68-tusen med rest 1 eller 4 som saknar cyls hör till den nya serien. Kan andra häften med enkla kn i blockstil sorteras ut till den nya serien? Jag fann tidigt att en särskiljande egenskap är om häftet saknar eller har vågräta ritsar på sida IV.

Det som står i [1] är i huvudsak korrekt men en kn-serie saknas. I redogörelsen för den långa serien med kn i blockstil noteras det för de olika kn-tusentalen om de saknar eller har ritsar på sida IV, så det framgår klart att häften från den dolda serien har placerats felaktigt i den långa serien.

Denna artikel är disponerad på följande sätt. Först ges en sammanfattning av kända egenskaper som är viktiga för att skilja ut den saknade serien. För det andra presenteras information från färgkortet om de fem serierna. För det tredje presenteras kn-intervallen för de fem serierna med jämförelse mot informationen från färgkortet. För det fjärde presenteras i tur och ordning de fem serierna med beskrivningar av vad som är utmärkande för dem, vilka varianter som finns och vilka tusental som är kända.

¹ Publicerad i Häftessamlaren, Nummer 2 (178), juni 2022
2023-07-05 Version för hemsidan
2024-01-10 Mer om förekomst av varianter
2024-11-25 Ny övre gräns för TS 1 och kn-tusental för TS 2

Grundläggande egenskaper hos H289

H289 är indelad efter omslagspapperets nyans:

A1 ljusbrunt omslag med stark fluorescens

A2 gulaktigt ljusbrunt

B1 gulbrunt omslag, mörkbrunt omslagstryck, utan vågräta ritsar på sid IV

B2 gulbrunt omslag, ljusbrunt omslagstryck, med vågräta ritsar på sid IV

Observera att den utmärkande skillnaden mellan H289B1 och H289B2 är att H289B1 saknar ritsar och att H289B2 har vågräta ritsar. Även H289A1 finns med och utan ritsar, vilket inte lett till indelning.

H289 inhäftades av både HM3 och HM4. Förekomst av ritsar visar att inhäftningen har gjorts i tredje häftningsmaskinen, HM3. För H289 sitter de vågräta ritsarna i ytterkanten av sida IV på omslaget och de är väl synliga. Häften från fjärde häftningsmaskinen, HM4, saknar ritsar. Endast en uppsättning omslagsklichéer har observerats. I [1] ges kännetecknen på dem. Dessa kännetecknen finns också beskrivna i denna artikel i Appendix 1. Det finns två klichétyper, 1~1 utan ritsar från HM4 och 1~2 med ritsar från HM3. Det säkraste sättet att bestämma om ett omslag gjorts i HM3 eller HM4 är givetvis att fastställa dess klichétyp, men min erfarenhet är att för H289 så duger förekomst eller avsaknad av ritsar väl. Framställningen i [1] stödjer också denna uppfattning.

RT från HM3 är av typ 1. De har tätt tryck och klichén kan vara skadad så att RT har otryckta fläckar eller ”hål”. RT från HM4 är av typ 2. De har glest tryck och är oftast ojämnt infärgade. H289 är ett bra häfte att lära sig skilja på RT 8x2 av typ 1 och typ 2. Om ritsar finns så är RT av typ 1 och om ritsar saknas så är RT av typ 2.

Tabell 1. Skillnader i omslagen från de två häftesmaskinerna HM3 och HM4.

	ritsar	klichétyp	RT 8x2
HM3	finns	1~2	typ 1
HM4	saknas	1~1	typ 2

Inlagorna till H289 trycktes av de två tryckpressarna GI och GII. Häften med kn i antikva trycktes av första Goebelpressen, GI och de med kn i blockstil har trycktes av andra Goebelpressen, GII.

Det fanns en diskussion om H289 hade tryckts med två olika cylindrar då cyls kunde ha olika utseende. Det reddes ut i [1]. För de inlagor som trycktes av GII (som har kn i blockstil) är c 1 helt utan skuggning och c 2 är endast mycket svagt skuggad i vinkeln mellan foten och ryggen. För de inlagor som trycktes av GI (som har kn i antikva) är både c 1 och c 2 kraftigt skuggade.

Det går att skilja på inlagor från GI och GII för H289 om de har kn eller cyls. Se Tabell 2.

Tabell 2. Skillnader mellan inlagor tryckta med GI eller GII.

	kn stil	cyls
GI	antikva	kraftigt skuggade
GII	block	utan skuggning (c 2 kan ha mycket svag skuggning mellan fot och rygg)

För klassificering är det givetvis viktigt att veta om inlagan trycktes av GI eller GII. Det har visat sig att förekomst eller avsaknad av ritsar, det vill säga om häftet inhäftats av HM3 eller HM4, är viktig information. Med andra ord, Tabell 1 och Tabell 2 är viktiga för klassificeringen i tryckserier.

Färgkortet och tryckserier

Postverkets frimärkstryckeri förde något som de kallade *färgkort* för att notera färgåtgång. På tryckpressen fanns ett cylinderräkneverk som räknade antalet varv som tryckcylindern roterat. För en tryckserie, TS, noterades startvärde och slutvärde. Skillnaden mellan ”Till nr” och ”Från nr” ger ”Summa”, som är antalet varv som tryckcylindern roterat. Se en samställning i Tabell 3.

Tabell 3: Sammanställning av information från färgkortet för H289.

TS		Datum	Cylinderräkneverk			Antal kn
			Från nr	Till nr	Summa	
1		760109	26 400	42 800	16 400	19 680
2		760115	55 400	95 500	40 100	48 120
3		760218	301 700	312 200	10 500	12 600
4	GI	760413	450 600	472 800	22 200	26 400
5	GI	760809	675 233	688 300	13 067	15 680

Eftersom tryckcylindern hade 2x12 inlagor per varv så fås antalet häften genom att multiplicera ”Summa” med 24. Eftersom kn är något som kan observeras, så har storlekarna på serierna räknats om till antal kn. Kn trycktes på vart 10:e häfte från nedre delen av cylindern. Antalet kn fås alltså genom att multiplicera ”Summa” med 1.2. På kortet utanför tabellen är det noterat att TS 4–5 tryckts med GI, som hade kn antikva. Utgivningsdag var 760410. Det betyder att TS 1–3 trycktes före utgivningsdag.

Som nämnts tidigare så fanns det en diskussion om huruvida H289 hade tryckts med två olika cylindrar då cyls kunde ha olika utseende och att det reddes ut i [1]. Färgkortet hade en kolumn för ”Cyl. nr”, men den är inte ifylld så färgkortet ger ingen ledning om antal cylindrar.

Tabell 4: Kn för de fem tryckserierna för H289.

TS	Lägsta och högsta kända kn	Kn	Antal kn	Räkneverks kn
1	84779–01352	block	16 573	19 680
2	17857–68633	”	50 777	48 120
3	16924–28659	”	11 735	12 600
4	42554–69419	antikva	26 866	26 400
5	87333–02014	”	14 682	15 680

Tabell 4 visar vilka kn som observerats i de fem tryckserierna. De två sista kolumnerna i visar en bra överensstämmelse mellan funna kn och upplaga enligt färgkortet. Erfarenheterna indikerar att antalet kn kan vara 5–10% större än vad färgkortet indikerar. Detta kan bero på att papper har körts genom pressen utan att tryckcylindrarna roterat. Det är troligt att gränserna på kn kan ökas något eller några tusental till och då speciellt för TS 1 och TS 5.

I Tabell 5 presenteras egenskaper för de fem tryckserierna.

Tabell 5: Egenskaper för de fem tryckserierna för H289.

TS	Lägsta och högsta kända kn	Kn	Kn position		Rest vid kn + c 1	H289	HM3	HM4
				från bild				
1	84779–90007	block	000.00	3,8–4,5	-	A1, A2		x
	90962–01352		00.000	”	-	A1, A2		x
2	17896–45205	block	000.Q0	3,8–4,9	4	A1		x
	45947–68633		”	”	”	A1, B2	x	
3	16924–28659	block	000.00	4,3–4,8	-	A1, B2	x	
4	42554–69419	antikva	00.Q00	3,8–4,8	-	A1, B1		x
5	87333–02014	antikva	00.Q00	7,9–8,7	-	B1		x

Avståndet mellan kn och bild är särskiljande för TS 5. Notera att detta är mycket användbart för att skilja på kn från TS 1 och TS 5. För TS 4 så sitter kn 00.000-00Q00, vilket i Tabell 5 har förkortats till 00.Q00. Det betyder att kn sitter lite förskjutet åt höger om mitten, medan för TS 2 som det har överlappande intervall med så sitter kn lite förskjutet åt vänster.

TS 3 överlappar början av TS 2. I det överlappande intervallet 16–30-tusen har inlagorna från

- TS 2 inhäftats i HM4 och omslagen saknar ritsar.
- TS 3 inhäftats i HM3 och omslaget har ritsar.

I [1] redovisas i intervallet 16–30-tusen av den långa kn-serien

1. A1 utan ritsar vid 17–20-, 23–26-, och 29-tusen
2. B2 med ritsar vid 18-, 24-, 27- och 28-tusen

Häftet i den andra gruppen med H289B2 tillhör den korta serien TS 3 inte den långa serien TS 2. Hade inget av dessa häften H289B2 med kn vid 18-, 24-, 27- och 28-tusen rest 1 eller 4? Det kan ha varit så. Som det har nämnts ovan så verkar häften med kn från TS 3 vara ovanliga hos samlare. Med TS 2 fick samlare möjlighet att skaffa både enkla kn och kn + cyls. Det betydde att häften med enkla från TS 3 inte var så intressanta att köpa på Posten. Av de 27 häften som jag har så är tre stycken med kn + RT (18- och 28-tusen), så samlare har varit ute och letat men inte köpt så mycket. Notera att [1] anger att det finns kombinationer kn + RT vid 18- och 28-tusen och har felaktigt placerat dem i den serien med kombinationer kn + cyls.

I Tabell 6 visas mer detaljerat förekomst av RT, RT+ kn och tripplar.

Tabell 6. RT i de olika tryckserierna.

TS	Klichétyp	RT	H260	e [mm]	kn	RT + kn	trippelar
1	1~1	8×2, typ 2	A1 A2	27–30	block	88–89 85	
2	1~1	8×2, typ 2	A1	29–31	block	24, 33, 42	24, 33, 42 62–63
	1~2	8×2, typ 1				62–63	
3	1~2	8×2, typ 1	A1	27–28	block	18, 28	
			B2				
4	1~1	8×2, typ 2	A1	29–30	antikva	44, 48–49, 65	
			B1			56	
5	1~1	8×2, typ 2	B1	29–31	antikva	88–89, 91–94	

Vilka varianter finns?

För H289 finns det några val att göra beroende på hur detaljerad samling som önskas.

Ett basalt val är att utgå från A1, A2, B1 och B2 och därutöver endast skilja på kn i antikva och blockstil. Det ger följande varianter

H289A1														
N	RT	c 1	c 2	c 1 RT	c 2 RT	kn block						kn antikva		
							c 1	c 2		c 1 RT	c 2 RT		RT	
X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X	X

H289A2							
N	RT	c 1	c 2	c 1 RT	c 2 RT	kn block	
							RT
X	X	X			X	X	X

H289B1							
N	RT	c 1	c 2 RT	c 1 RT	c 2 RT	kn antikva	
							RT
X	X	X	X	X	X	X	X

H289B2									
N	RT	c 1	c 2	c 1 RT	c 2 RT	kn block			
							c 1	c 2	RT
X	X	X	X	X	X	X	X	X	X

Ett mer detaljerat val är att utgå från A1, A2, B1 och B2 och skilja på

1. om ritsar finns eller saknas
2. RT 8x2 typ 1 och typ 2
3. kn i antikva och blockstil
4. om cyls är skuggade eller saknar skuggning
5. inlagor från de två banden R och N

Valen 1–2 hänger ihop då dessa egenskaper beror på om inhäftningen gjorts av HM3 eller HM4. Valen 3–4 hänger ihop då dessa egenskaper beror på om inlagorna tryckts av GI eller GII. Häften från bandet R är oftast neutrala, men de kan ett enkelt RT.

Låt oss undersöka vilka kombinationer av tryckpress och inhäftningsmaskin har gjort de olika huvudvarianterna A1, A2, B1 och B2.

H289	TS 1–2	TS 2–3	TS 4–5
	GII	GII	GI
	HM4	HM3	HM4
A1	x	x	x
A2	x		
B1			x
B2		x	

Av Tabell 5 framgår att för TS 1–3 användes GII och för TS 4–5 användes GI för att trycka inlagorna. HM4 användes för att inhäfta TS 1 och första delen av TS 2 samt TS 4–5. HM 3 användes för att inhäfta andra delen av TS 2 och TS 3. Det ger de tre varianterna: GII + HM4, GII + HM3 och GI + HM4. Se tabellen till vänster och notera att A2, B1 och B2 endast har ett x i sina rader. A1 däremot har x i alla kolumner.

A1 med ritsar, A2 och B2 har endast inlagor tryckta av GII och B1 har endast inlagor tryckta av GI. A1 utan ritsar har inhäftats av HM4 med inlagor från både GI och GII så om häftet saknar både cyls och kn går det inte att skilja på inlagor om inlagan trycks av GI eller GII. För att få en bra struktur på tabellerna med varianter så görs först en tabell med alla häften som helt saknar markering eller endast har ett RT. Dessa häften kan komma från endera det övre bandet R, eller det undre bandet N. Tabell 7 visar att regm-måtten a och c är olika för inlagor från de båda cylinderhalvorna. Det kan användas för att skilja på inlagor från de två cylinderhalvorna enligt Tabell 7.

Tabell 7. Regm-mått för de båda cylinderhalvorna

H289	cylinder- halva	a [mm]	c [mm]	cyls eller kn
R	övre	2,1	1,9	inga
N	nedre	2,4	1,5	finns

De återstående varianterna har cyls eller kn och kommer därför från det undre bandet. Det är lämpligt att göra två tabeller för häftena med kn eller cyls:

1. de med inlagor tryckta av GII i TS 1–3, där kn är i blockstil och cyls är oskuggade.
2. de med inlagor tryckta av GI i TS 4–5, kn är i antikva och cyls är skuggade.

En fördel är att cyls uppträder i en variant så står där endast cyls och huruvida den är skuggad framgår av tabellhuvudet. Ryggtrycket är RT 8x2 av typ 1 eller 2. Vilken typ RT har indikeras av om omslaget har eller saknar ritsar; om det har ritsar är RT av typ 1 och om ritsar saknas är RT av typ 2. H289 är ett bra häfte att ha som referens för de två typerna av RT, eftersom man kan bestämma typ också genom att se om ritsar finns eller saknas. Man kan också kontrollera klichétyp, Se Tabell 1.

H289			utan cyls och kn			
typ	ritsar		R		N	
	utan	med	RT	RT	RT	RT
A1	x		x	x	x	x
		x	x	x	x	x
A2	x		x	x	x	x
B1	x		x	x	x	x
B2		x	x	x	x	x

H289			med kn i blockstil eller cyls utan skuggning										
typ	ritsar		c 1	c 2	c 1 RT	c 2 RT	kn block						
	utan	med						c 1	c 2	RT	c 1 RT	c 2 RT	
A1	x		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
		x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	
A2	x		x	x		x	x	-	-	x	-	-	
B2	x		x	x	x	x	x	x	x	x	x	-	-

H289			med kn i antikva eller skuggade cyls					
typ	ritsar		c 1	c 2	c 1 RT	c 2 RT	kn antikva	
	utan	med						RT
A1	x		x	x	x	x	x	x
B1	x		x	x	x	x	x	x

Kända kn-tusental

TS 1

Kn i blockstil, inga kombinationer kn + cyls.

A1	HM4	84		86–90		90–92		93		95–97, 99–01
A2	HM4		85		90		92–93		94–95	

TS 2

Kn i blockstil, kombinationer kn + cyls, rest 4.

A1	HM4	17–20, 23–26, 28–40, 42–45								
----	-----	----------------------------	--	--	--	--	--	--	--	--

A1	HM3	45		47–48, 50		51, 54		55		57		58–65		67–69
B2	HM3		46–47		51		55		56		57–58		66	

TS 3

Kn i blockstil, inga kombinationer kn + cyls.

A1	HM3			22		26	
B2	HM3	16–18, 20–21			22, 24		27–28

TS 4

Kn i antikva, inga kombinationer kn + cyls.

A1	HM4	42, 44–45		47–50		52		57–58		64–65	
B1	HM4		47		51		54–56		59–61, 64		66, 68–69

TS 5

Kn i antikva, inga kombinationer kn + cyls.

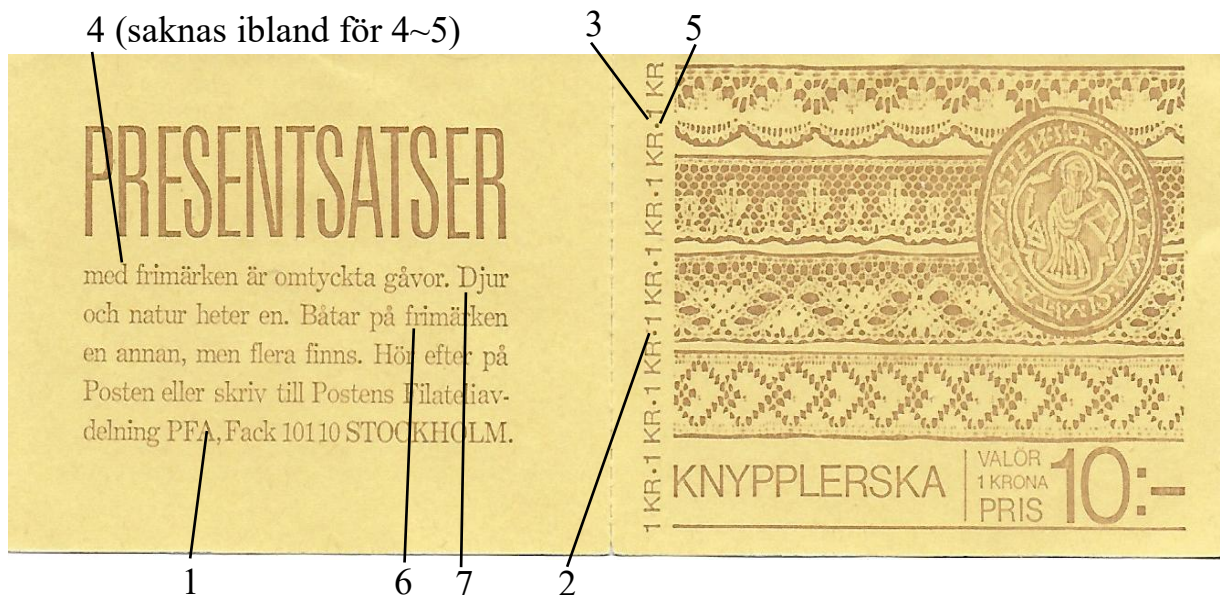
B1	HM4	87–94, 96, 98–02								
----	-----	------------------	--	--	--	--	--	--	--	--

Referenser

1. Bo Göransson och Rune Åhman. H289 Knypplerska. Häftessamlaren nr 4 (48), 1989

Rapporter om nya kombinationer och kn-tusental är välkomna. Kontakta Sven Erik Mattsson, E-post SvenErik.B.Mattsson@gmail.com

Appendix 1. Kännetecken på omslagsklichéerna för H289

Kännetecknen är extra punkter.